

НАЗВИ ЛІСУ ЗА ПОРОДОЮ ДЕРЕВ У ГЕОГРАФІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У статті зафіксовано лексеми, що використовують мовці західноподільського діалектного ареалу для номінування лісу за породою дерев, визначено семантичні та словотвірні особливості цієї групи лексики. Виділено окремі говіркові фонетичні риси, визначено територію поширення народних географічних термінів.

Ключові слова: номінація, лексема, сема, семантичний ряд, географічний термін, географічний об'єкт.

У народній географічній номенклатурі західноподільських говірок поняття “ліс” має важливе значення, адже відображає ті реалії, з якими пов'язане життя людини як у побутово-ужитковому, так у виробничому та естетичному плані.

В українській лінгвістиці опису говіркових назв лісу як складової народної географічної термінології різних регіонів України приділяли увагу Т.В. Громко [3-4], О.К. Данилюк [5-6], Н.П. Сіденко [10], О.А. Черепанова [13-14].

Аналогічні дослідження на матеріалі західноподільських говірок не проводилися. Цим визначається актуальність нашої розвідки. Мета статті: зафіксувати й проаналізувати народоназви лісу за породою дерев, що побутують у межах окресленого діалектного простору.

На Хмельниччині загальна площа лісів 284,2 тис. га, лісовою рослинністю вкрито 258,7 тис. га, що складає 12,5 % території області.

Типовими для області є темні широколистяні ліси за участю дуба черешчатого та граба звичайного. У другому ярусі можуть рости липа серцелиста, клен гостролистий, а в підліску – бруслина європейська та бородавчаста, ліщина звичайна.

Ліс вживається для найменування більшої чи меншої ділянки землі, що заросла деревами будь-якої породи. Однак переважання тих чи інших порід дерев слугують ДО, що дозволили згрупувати матеріал за семантичними рядами.

Ядром ряду, що позначає семантику ‘дубовий ліс’, є назви *дубина* та *дубовий л'іс*, що відомі й на загальноукраїнському просторі. Продовжують ряд номени *груд* (Кад), *дуби* (Шдл, Врв, Км, Крмч, Бл, Кл, Кнг, Прд, СПр), демінутиви *дубинка* (Кз), *дубки* (Кр, Крс), *дупки* (Крв) та неоднослівне полісемантичне найменування *чорний л'іс* (Рхн), що зафіксоване ще як лексема-репрезентант сем ‘густий ліс’ та ‘старий ліс’. Номен *груд*, на нашу думку, мотивований однойменним специфічним лісотехнічним терміном, що позначає: “широколистяні ліси з грабом (грабова діброва) на родючих суглинистих ґрунтах” [2, I, 243]. У наддністр. гов. поняття ‘дубовий ліс’ передають подібні лексеми: *дубник*, *дубнек*, *дубняк*. Однак лексема *дубинка* побутує зі значенням: ‘хворобливий наріст у вигляді зеленої кульки на листі дуба’ [16, 113]. Таким чином, констатуємо дивергенцію семантики на міжговірковому рівні. Уживання вузькоговіркової лексеми *кадуб* (Прс) з означеною семантикою мотивоване тим, що з дуба колись виготовляли бочки для зберігання зерна, борошна, капусти (про етимологію та значення лексеми див. [8, III, 338-339; 12, IV, 69]). Номен з побутово-ужиткової ТГЛ перейшов у географічну термінологію шляхом метонімічного перенесення.

Географічну реалію ‘березовий ліс’ найменують утвореннями з прозорою мотивованою основою від іменника *береза*: *бе^uрези* (Івх, Шдл, Врвм, Крмч, Бдн, Бл, Чрн, Дрв, СПр), *бе^uрези^eна* (у багатьох н.пп.), *бе^uре^uзина* (Бс), *бе^uре^uн'ак* (у більшості н.пп.), *бе^uрезова* (Брж), *бе^uрезовий* (Злсц, Вшн, Крк, Чрч, Шшк, Цк, Пдл, Зст, Кзм), *бе^uре^uз'н'а* (Кад), *бе^uрез'іюка* (Кад), *бе^uр'ізки* (Мцв, Крс), *б'ірозки* (Влх). Серед репрезентантів семи найбільше поширення мають *бе^uрези^eна*, *бе^uре^uз'н'ак* з найтипівшими суфіксальними формантами зі значенням сукупності предметів. С. Бевзенко наголошував на давності суфіксів *-як*, *-ик*, що виступають часто в утвореннях назв садів, гаїв за породою дерева: пор. *дубняк* – *дубник*, *липняк* – *липник*, *березняк* – *березник* і т.ін. [1, 123]. Вузьколокально вживаються лексеми *бе^uре^uз'н'а*, *бе^uрез'іюка*, *б'ірозки*.

На прикладі двох вищенаведених рядів відзначаємо продуктивні суфікси *-ина*, *-ник*, *-як*, *-к*. Відомо, що у староукраїнській географічній номенклатурі утворення з такими формантами були численними [15, 11].

Зважаючи на місцеві культивовані породи дерев у лісових насадженнях, вичленовуємо низку лексем з семантикою ‘грабовий ліс’: *граби*, *грабина*, *грабⁿки*, *грабⁿак*, *грабовий л'іс*, *грабⁿчак*, *густол'іс'а*, *др'імуції л'іс*, *зал'іс'а*. Зауважимо на збереженні подовження м'яких приголосних в іменниках середнього роду (*густол'іс'а*, *заліс'а*) у с. Кадіївка Ярмолинецького р-ну і на

найменуванні ГО ‘грабовий ліс’ композитною лексевою *густо|л'іс':а* з прозорими твірними основами.

Сема ‘**сосновий ліс**’ у говірковому мовленні передається так: *б'ір* (Злсц, Вшн, Кад), *л'осни* (Кр), *соснина* (Вшн, Схд, Бдн, Ввс, Крг), *сосновий л'іс* (Грш, Крк, ВМ, Звд, Кр, Зст, ССм, Глш, Кзм, Лсв, Кз), *сосн'ак* (Злсц, Вшн, Дмш, Чрч, Шар, Ярм, Св, Шшк, Км, Пдл, Мрз, Кл, Крм, Лсг, Кнг, Крш, Біл, Хпт, Кз, Дрв, Щсн, Мрз), *л'осонки* (Грш, Стн, Івх, Ант, Крмч, Мал, Шмр, Глд, Бл, Чрн, Крс, Кад), *хвоїний л'іс* (Чрч, Лшк, Цк, Кз, Куч).

Незначною кількістю номенів характеризуються семи ‘**хвойний ліс**’ та ‘**мішаний ліс**’. Так, для реалізації першого значення вживають лексеми *б'ір*, *хво́йа*, *шишк'овий л'іс* (пор. *хво́йки* “невеликий сосняк” у гов. Сумщини [7, 120]). Друге значення виражається за допомогою ГТ *л'мішаний л'іс* та *ре^мізи*. Вузьколокальне побутування останнього виводиться, найімовірніше, з *р'емез* “маленька пташка ряду горобцеподібних” [12, VIII, с. 501]. Можливо, це місце, де оселяються такі пташки. Лексеми *кругл'ак* інформанти с. Проскурівка вживають для передачі семантики ‘листяний ліс’. Відбулося перенесення за подібністю, адже так переважно називають зрізані стовбури дерев та нерозпиляні колоди (пор. *кругляччя* “колоди нерозпиляні” [11, I, 1154]). Отже, у цьому випадку мовці надають перевагу не породі дерев, а їхньому господарському використанню.

Близькоспорідненим до проаналізованих вище рядів є ряд ‘**ялиновий ліс**’. Усі назви, що побутують на позначення поняття, можна розподілити на 3 мікрогрупи. Перша група – це утворення від іменника *ялина*: *йалина* (Грш, Ярм, Крмч, Мал, Бдн, Зст, Крш, Кз, МК), *йалинка* (Івх, Схд, Шдл, Врв, Глд, Глш, Лсг, Лсв), форма множини – *йалинки* (Крк, Бл, Рхн), *йалин:ик* (у багатьох н.пп.), *йалин'ак* (Злсц, Шар, Кр, Куч, Прд, Брж), російськомовне *йолки* (Нгн, Мрз, Км) (пор.: у бойк. гов. *йал'овий ліс* “ялиновий ліс”, а *йалинник* “кущ ялівцю” [9, II, с. 402]). Спостерігаємо міжговіркове розходження семантики. Другу групу складають морфологічні форми та деривати від *сосна*: *л'осни* (Кр), *л'оснина* (Ввс). Апельятиви *хво́йа* (Лшк, Шшк, Крмч, Цк, Чрн, Кл, Крм, Кзм, Чрнв, Нвс), *хво́йіна* (Мрз) мотивовані іменником *хво́я* (третя група). Неоднослівний номен *кацапс'к'і йари* (Вшн), очевидно, мотивований побутуванням однойменного мікротопоніма.

На відміну від поодиноких ГТ, що репрезентують сему ‘**липовий ліс**’ на території Кіровоградщини (2 лексеми) [3, 44], на досліджуваному масиві це ж поняття передають 9 лексем. Серед них чітко виділяються ядерні лексеми *л'ипи*, *л'ипник*, *л'ипн'ак*, що вживаються у багатьох н.пп. і функціонують паралельно, та периферійні *л'іш'чина*, *л'ипки*, *л'ипова посадка*, *л'ипина*, *л'ипинки*, що побутують в 1-3 н.пп. Важливо відзначити, що у літературній мові лексема *л'ипник* зафіксована лише з тим самим значенням, що *л'ип'учка*, тобто “липкий папір, який застосовують до боротьби з мухами” [12, IV, 489]. Зауважуємо дивергенцію семантики.

Отже, у народоназвах лісу за породою дерев переважає первинна номінація. Вторинна номінація представлена переважно метонімією. Непоодинокими є факти розходження семантики лексем на міжговірковому рівні та у порівнянні з літературною мовою. Найпродуктивнішими виявилися твірні форманти, що зафіксовані ще староукраїнською географічною номенклатурою.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вк – с. Вікно, Крг – с. Крогулець, Км – с. Куманів, Лчк – с. Личківці, Схд – с. Суходіл, Яб – с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; Влч – м. Волочиськ, Глд – с. Глядки, Клн – с. Клинини, Шмр – с. Шмирки, Щсн – с. Щаснівка Волочиського р-ну; Бс – с. Басівка, Ббн – с. Бубнівка, Врв – с. Варівці, Зв – с. Завадинці, Кл – с. Клинове, Крм – с. Кременна, Кзм – с. Кузьмин, Лсв – с. Лісоводи, Лсг – с. Лісогірка, Нвс – с. Новосілка, Стн – с. Сатанівка, СП – с. Стара Пісочна, СПр – с. Старе Поріччя, Трч – с. Турчинці, Хпт – с. Хоптинці, Чрнв – с. Чорніводи, Шшк – с. Шишківці Городоцького р-ну; Бл – с. Балин, Зст – с. Заставля, Кр – с. Кривчик, Лшк – с. Лошківці, Мк – с. Маків, МК – с. Мала Кужелівка, Мал – с. Маліївці, Мцв – с. Міцівці, Мрз – с. Морозів, Рхн – с. Рахнівка, ЯС – с. Ярова Слобідка Дунаєвецького р-ну; Грш – с. Грушка, Дрв – с. Дерев'яне, Дмш – с. Демшин, Ктгр – с. Китайгород, Кз – с. Кізя, Кнг – с. Княгинин, Крш – с. Крушанівка, Нф – с. Нефедівці, Нгн – с. Нігин, Орн – с. Оринин, Пдл – с. Підпилип'я, Пдл – с. Подоляни Кам'янець-Подільського р-ну; Брж – с. Бережанка, Біл – с. Біла, Бдн – с. Боднарівка, Ввс – с. Вівся, Влх – с. Вільхівці, Гк – с. Гуків, Івх – с. Івахнівці, Злч – с. Залуччя, Крк – с. Криків, Крмч – с. Кормильче, Крс – с. Красноставці, Птч – с. П'ятничани, Св – с. Свіршківці, ССм – с. Слобідка-Смотрицька, Чрч – с. Черче, Чрн – с. Чорна, Цк – с. Цикова, Шдл – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; ВМ- Вербка Мурована, Глш – с. Глушківці, Прд – с. Правдівка, Прс – с. Проскурівка, Стк – с. Сутківці, Шар – с. Шарівка, Ярм – м. Яромолинці Яромолинського р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни і словотвору / С.П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.

2. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / за ред. О. Маринича. – К. : УРЕ, 1989-1993. – Т. 1-3.
3. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В.Громко; відп. ред. В.В. Лучик – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
4. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Кіровоград, 1999. – 222 с.
5. Данилюк О.К. Географічна термінологія Волині: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 “Українська мова” / Данилюк Оксана Климівна; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – К., 2000. – 222 с.
6. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К.Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк : Надстир’я, 1997. – 108 с.
7. Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини / С.І. Дорошенко // Діалектологічний бюлетень. Вип. ІХ. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1962. – С. 101-122.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – Т. 1-5. – К.: Наук. думка, 1982-2006.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
10. Сіденко Н.П. Географічна апеллятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 “Українська мова” / Сіденко Надія Петрівна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2003. – 261 с.: карти.
11. Словарь української мови: в 4т. / за ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1958.
12. Словник української мови: в 11т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1977.
13. Черепанова Е.А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) / Е.А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования [под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Наука, 1983. – С. 173-189.
14. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь / Е.А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
15. Чучка П.П. История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. філол. наук: спец.: 10.02.02. “Языки народов СССР (укр. язык)” / Павел Павлович Чучка – К., 1981. – 24 с.
16. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. Крип’якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.

Summary. The article focuses upon studying of lexems, used by the speakers of Western Podilya dialect to cogitate the notion forest according to the type of the trees; semantic and word-building features of these groups of vocabulary were distinguished. Particular dialectal phonetic traits were differentiated, the territory of extention of the national geographical terms was outlined.

Key words: nomination, lexem, sema, semantic line, geographical term, geographical object.

УДК 821.161.2.09

Л.І. Починюк

ДУХОВНА ОПОЗИЦІЯ ДОЛОРЕС – ДОННА АННА У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “КАМІННИЙ ГОСПОДАР”

*У статті досліджується ідеологічний конфлікт драми Лесі Українки “Камінний господар”.
Ключові слова: ідеологічний конфлікт, протистояння, світогляд, життєва позиція.*

Творчість Лесі Українки презентувала в модерному українському письменстві стрімкий поворот до цінностей світової культури. І саме завдяки своєму багатогранному і глибокому зв’язку із світовою культурною спадщиною творчість письменниці уможливлювала широкі площини та різнобічні вектори літературознавчих інтерпретацій.